

РОЛЬ ПРОФЕСІЙНОЇ ОРІЄНТАЦІЇ В СИСТЕМІ ПРОФЕСІЙНОЇ САМОВИЗНАЧЕНОСТІ ОСОБИСТОСТІ

Україна перебуває на складному шляху розбудови ринкової економічної системи, яку неможливо побудувати без високого рівня інтелекту нації, висококваліфікованих людських ресурсів. У цих умовах головною метою економічної науки є визначення основних напрямків соціального та економічного розвитку суспільства. Одним із факторів є удосконалення функціонування системи загальної і професійної освіти населення. В цій системі важливе значення має і професійна (фахова) орієнтація молоді, яку визначають як компас у світі професій. Орієнтована на науковому рівні професійна інформація і професійна консультація (складові частини профорієнтації), забезпечують раціональний вибір сфери трудової діяльності (професійного фаху) молоді, яка досягла працездатного віку. Крім того, вона впливає на підвищення якості підготовки працівників завдяки більшій задоволеності працею, підвищується її продуктивність. Це є важливим чинником серед складових економіки, який здійснює вирішальний вплив на формування професійно-кваліфікаційної структури трудових ресурсів.

Неможливо говорити про створення якісного трудового потенціалу суспільства без відповідної кадрової політики, в основі якої лежить намагання досягти відповідності між потребами суспільства у кваліфікованих працівниках і професійними намірами населення.

Для раціонального формування та використання трудових ресурсів суспільства, своєчасного уникнення диспропорцій, що виникають у процесі їх структурної перебудови, недостатньо знати стан ринку праці, необхідно прогнозувати та планувати динаміку зайнятості у професійному та регіональному аспектах, визначати розвиток системи освіти і підготовки (перепідготовки) кадрів.

Основою вивчення цих проблем є дослідження різних категорій населення з точки зору їх життєвих планів, потреб, нахилів та переваг у майбутній чи поточній трудовій діяльності.

Особливої уваги заслуговують соціологічні дослідження, якщо вони провадяться систематично, оскільки дають уявлення про динаміку мотиваційних основ професійних намірів населення, що, у свою чергу, дозволяє відповідним соціальним інститутам вживати своєчасні та ефективні заходи уникнення розбіжностей між структурою зайнятості населення та їх професійними намірами.

На нашу думку, основною категорією населення, яка має пріоритет в отриманні профорієнтаційних послуг, є молодь, яка закінчує школу і вперше обирає професію (фах). Вона ще не має досвіду професійного вибору й у той же час є головним джерелом ефективного формування і використання трудових ресурсів.

На початку 1992 року Одеським державним економічним університетом серед учнів випускних (9-х та 11-х) класів Одеси проводилось соціологічне дослідження з метою визначення готовності старшокласників до вибору виду майбутньої трудової діяльності.

У 1999—2000 роках відділом організації профорієнтації населення Одеського обласного центру зайнятості було організовано проведення у межах тижня «Твій вибір» анкетування учнів 9—11-х класів м. Одеси та Одеської області. В анкеті наводились запитання до учнів щодо подальших намірів після закінчення школи: чи обрав він свою майбутню професію, хто допоміг йому це зробити, які професії він вважає найпрестижнішими, та ін.

Результати анкетування порівнюються з попередніми, отриманими в 1992 році, наведені в табл. 1—4.

Із табл. 1 видно, що більшість випускників протягом аналізованого періоду мали високий рівень навчання (серед 9-х класів — 78,3 %, 53,5 %, 57,7 % відповідно; серед 11-х класів — 84,3 %, 66,4 %, 66,6 % відповідно). Учні 11-х класів мають вищий відсоток на (6 %, 12,9 %, 8,9 % відповідно) ніж респонденти 9-х класів.

Стосовно низького рівня навчання, то тут тенденція протилежна, більшість учнів 9-х класів мають задовільні оцінки, ніж респонденти 11-х класів. Це свідчить про те, що більшість молодих людей 9-х класів планують продовжити навчання в 10—11 класах і є ще час покращити свій рівень знань, для того, щоб вступити до навчального закладу.

Таблиця 1

УСПІШНІСТЬ У НАВЧАННІ ВИПУСКНИКІВ 9-х ТА 11-х КЛАСІВ, %

Роки	Відмінно	Добре	Задовільно
------	----------	-------	------------

	9 кл.	11 кл.	9 кл.	11 кл.	9 кл.	11 кл.
1992	10,5	11,7	67,8	72,6	21,7	15,7
1999	9,5	11,3	44,0	55,1	46,5	33,6
2000	12,1	12,2	45,6	54,4	42,3	33,4

Професійні наміри характеризуються наступними даними (табл. 2).

Таблиця 2

ПРОФЕСІЙНІ ПЛАНИ РЕСПОНДЕНТІВ, %

Варіанти відповідей	1992 рік		1999 рік		2000 рік	
	9 кл.	11 кл.	9 кл.	11 кл.	9 кл.	11 кл.
Вчитися у 10—11 класі	47,2	—	43,7	—	48,5	—
Вступити до ПТУ	20,5	10,7	21,6	9,3	15,3	10,9
Вступити до технікуму	19,3	16,6	12,7	17,7	12,3	18,7
Вступити до ВНЗ	—	51,0	—	49,2	—	46,9
Працювати	5,2	5,4	2,2	2,8	1,6	2,6
Звернутися до служби зайнятості	7,8	—	1,7	3,5	3,3	3,4
Не знаю	—	16,3	18,1	17,5	19,0	17,5

Результати опитування свідчать, що більшість учнів 9-х класів планують продовжити навчання в 10—11 класах, а серед 11-х класів — більшість збирається продовжити навчання у вищих навчальних закладах. Це можна пояснити порівняно високою успішністю у навчанні, бажанням отримати високий рівень знань і бути конкурентоспроможним на ринку праці.

Орієнтація на навчання в технікумі та професійно-технічному училищі серед учнів 9-х класів з кожним роком зменшується (за 1992—2000 роки на 6,6 % та 7,0 % відповідно), а серед респондентів 11-х класів — лишається майже однаковою. Це свідчить про те, що молодь не має прагнення до отримання професійної освіти.

Разом із тим з кожним роком зменшується число випускників, які після закінчення школи бажали б працювати. У 1992 році цей показник по 9—11-класникам склав відповідно 5,2 % і 5,4 % опитаних, у 1999 році — 2,2 % та 2,8 %, а у 2000 році — 1,6 % і 2,6 % відповідно. Наведені дані характеризують розуміння пере-

важною більшістю випускників того, що без набуття певного фаху в професійному навчальному закладі значно підвищується ймовірність того, що вони надалі будуть змушені виконувати неprestижну та низькооплачувану роботу.

За даними соціологічного опитування спостерігається низький відсоток школярів, які мають намір звернутися до служби зайнятості з питань працевлаштування. Це свідчить про практичну відсутність допомоги з боку цієї державної структури та її низький престиж у молоді.

На питання: «Чи обрали Ви для себе професію (спеціальність)?» близько половини респондентів 9-х класів у 1999—2000 роках відповіли позитивно (табл. 3). Цей показник більший на 20 %, ніж у 1992 році. Серед учнів 11-х класів майже половина респондентів визначилась із вибором.

Близько 25 % 9-класників і близько 15 % 11-класників не визначилися з вибором професії, а ще більше школярів вагаються із вибором майбутньої трудової діяльності. Саме молоді люди цієї категорії можуть поповнити армію безробітних.

Таблиця 3

«ЧИ ОБРАЛИ ВИ ДЛЯ СЕБЕ ПРОФЕСІЮ (СПЕЦІАЛЬНІСТЬ)?», %

Варіанти відповідей	1992 рік		1999 рік		2000 рік	
	9 кл.	11 кл.	9 кл.	11 кл.	9 кл.	11 кл.
Так	26,7	41,6	46,5	54,6	46,7	58,3
Вагаюся з відповіддю	49,1	44,0	25,0	27,9	29,0	26,1
Ні	24,2	14,4	28,5	17,5	24,3	15,6

Вирішення проблем вибору професії за сучасних умов відбувається переважно поза мережею середніх, спеціальних і вищих навчальних закладів, підприємств, шляхом самовизначення.

Результати соціологічного опитування свідчать, що найпопулярнішими серед молоді є професії інтелектуальної праці, які вимагають здобуття середньої, спеціальної і вищої освіти: економіст, юрист, лікар, програміст, менеджер, перекладач, учитель та ін.

Зауважимо, що майже всі перелічені професії можуть застосовуватись у багатьох галузях економіки, дають змогу почуватися впевнено під час ринкових перетворень у суспільстві. Але найбільш престижними є спеціалізації юридичних та економічних профілів. Таким чином, якщо вчасно не здійснювати заходи щодо

професійної спрямованості молоді на вибір професій профорієнтаційними заходами, то ситуація, яку ми зараз спостерігаємо на ринку праці (надлишок спеціалістів юридичного та економічного профілю) може погіршуватися.

Результати опитування свідчать про недостатню профорієнтаційну роботу серед учнів. Більшість випускників зробили свій вибір професії самостійно. Рейтинг тих, хто впливає на вибір, за аналізовані роки не змінився: на першому місці батьки, потім друзі, засоби масової інформації і найменший відсоток — учителі (табл. 4).

Таблиця 4

**РОЗПОДІЛ ВІДПОВІДЕЙ РЕСПОНДЕНТІВ НА ПИТАННЯ
«ХТО ЧИ ЩО ВПЛИНУЛО НА ВИБІР ВАМИ ПРОФЕСІЇ?», %**

№ з/п	Варіанти відповідей	1992 рік		1999 рік		2000 рік	
		9 кл.	11 кл.	9 кл.	11 кл.	9 кл.	11 кл.
1	Обрав самостійно	33,1	42,9	46,9	55,6	44,6	42,4
2	Батьки	36,9	28,8	29,7	28,4	36,1	34,6
3	Друзі	14,6	17,7	9,7	5,7	6,7	5,9
4	Учитель, психолог	2,0	2,4	2,9	2,9	3,5	3,7
5	Засоби масової інформації	7,9	8,3	4,9	4,2	3,4	5,7
6	Інше	5,5	—	5,9	3,2	5,7	7,7

Свідченням цього є те, що процес навчання і виховання у школі не передбачає на належному рівні підготовку учнів до свідомого вибору професії.

Роль випадкових чинників стає більш вагомою, ніж рекомендації вчителя, що неминуче призводить до помилок у професійному самовизначенні, як наслідок цього — незадоволеність працею, зниження конкурентоспроможності в ринковій структурі й продуктивності праці.

Також не змінилась ієрархія мотивів щодо вибору професії. Майбутня професія має відповідати здібностям респондентів, забезпечити певний рівень добробуту та бути престижною в очах суспільства.

За підсумками соціологічного дослідження можна твердити, що у випускників 11-х класів ті самі проблеми, що й у 9-класників, тільки вони мають гострішу форму. Якщо респонденти 9-х класів ще можуть відтягти момент прийняття рішення і продовжити навчання в 10-ому класі, то 11-класникам доведеться приймати рішення вже зараз.

Стан профорієнтаційної роботи в закладах освіти можна вважати незадовільним. За відсутністю коштів майже у більшості шкіл скорочено посади шкільних психологів, соціальних педагогів, методистів із профорієнтації. І це разом із тим, що концепцією державної системи професійної орієнтації населення було передбачено, що до штату шкіл, міжшкільних навчально-виробничих комбінатів, позашкільних, професійно-технічних і вищих закладів освіти мають бути введені посади профконсультантів [4, с. 28]. Це нормативне положення дотепер не реалізовано.

Аналізуючи результати соціологічних досліджень, проведених у 1999—2000 роках серед випускників 9-х та 11-х класів, з результатами дослідження 1992 року, можна зробити певні висновки, які стосуються організації профорієнтаційної роботи з молоддю:

- вибір майбутньої професії здійснюється молодими людьми в той момент, коли вони ще недостатньо готові для самостійного прийняття рішення та переживають складний період становлення особистості. В цій ситуації на прийняття рішення, як правило, мають сильний вплив батьки. Для цього необхідно проводити інформаційну та роз'яснювальну роботу з проблем професійного самовизначення серед батьків та найближчого оточення в сім'ї;

- всього 3,7 % респондентів (у 1992 — 2,4 %) відмітили, що здійснили вибір професії під впливом учителя. Це свідчить про те, що процес навчання та виховання у школі не передбачає достатньої підготовки учнів до свідомого вибору професії, тому важливим аспектом є застосування нових прогресивних методів профорієнтаційної роботи в закладах освіти, необхідність відновлення посад спеціалістів-профконсультантів, психологів, соціальних працівників, які можуть допомогти у вирішенні питання професійного самовизначення;

- необхідне поширення мережі державних та недержавних агентств, відділів, центрів професійної орієнтації населення, де кожний бажаючий зміг би отримати необхідну кваліфіковану інформацію стосовно змісту тієї чи іншої професії, перспектив її отримання та працевлаштування;

- необхідне обов'язкове врахування стану перспектив розподілу трудових ресурсів регіону, ринку праці, перспективних спрямувань щодо перерозподілу галузей господарювання відповідно до попиту та пропозиції у ринковій інфраструктурі взагалі.

На жаль, існуюча в сучасній Україні інфраструктура профорієнтаційних послуг не відповідає потребам населення, а державна тенденція скорочення та ліквідації відповідних посад у закладах освіти та зайнятості лише ускладнює існуюче становище.

Соціально-економічні дослідження та організаційні заходи повинні доповнюватись компетентними прогнозами про об'єктивні уявлення складних регуляторів соціальної поведінки особистості, її потреб, спрямувань, ціннісних орієнтацій — того, що складає основу ставлення до праці та, зрештою, визначає задоволення трудовою діяльністю і своїм місцем у системі суспільних відносин.

ЛІТЕРАТУРА

1. Информационно-методический вестник № 1 (из опыта работы Одесского областного центра профориентации населения) ИПК государственной службы занятости. — К., 1995. — С. 119.
2. Тюхтенко Н. А. Соціально-економічні аспекти професійної орієнтації населення у процесі формування трудових ресурсів // Україна: аспекти праці. — 1998. — № 5. — С. 24—27.
3. Тюхтенко Н. А. Мотиваційні основи професійного самовизначення молоді. // Україна: аспекти праці. — 1999. — № 1.
4. Про Концепцію державної системи професійної орієнтації населення: Постанова Кабінету Міністрів України від 27 січня 1994 року. № 48 // Людина і праця. — 1994. — № 4. — С. 22—29.

Коваль Л. А.

Кіровоградський державний технічний університет

КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ ПРАЦІВНИКІВ ТА ЇЇ ВРАХУВАННЯ В КАДРОВІЙ СТРАТЕГІЇ ПІДПРИЄМСТВА

Завдання інноваційного оновлення вітчизняного виробництва вимагатимуть оновлення кадрового менеджменту в Україні, пошуку нових підходів до якісного підбору працівників, їх стимулювання, побудови стратегії кар'єри з позицій досягнення конкурентоспроможності персоналу. Для інноваційних підприємств дослідження у цій сфері є особливо актуальними, адже за даними Інституту економічного прогнозування НАН України за 1990—1999 роки кількість розробок щодо створення нових видів техніки і технологій зменшилась у 3,2 раза, з них розробок, технічний рівень яких перевищує світовий, — у 5,1 раза, розробок, технічний рівень яких відповідає світовому, — в 3,4 раза. Збереження кадрового наукового потенціалу, зокрема науково-технічного та винахідницького, поліпшення професійного рівня працівників інноваційної сфери матимуть